

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1958.2.03>

MAAJAGAMISE NÕUDEST 1860-ndate AASTATE PALVEKIRJADE- AKTSIOONIDES

A. VASSAR,
ajalooteaduste kandidaat

Üleminekul feodaalpärisorjuslikult korralt kapitalistlikule korrale toimusid olulised muutused ka talurahva klassivõitluse iseloomus ja vormides. Üha rohkem hakkas end tunda andma talurahva kihistumine. Juba XIX sajandi keskpaiku moodustasid vabadikud ja sulased Eestis enamiku talurahvast. Järgnevatel kümnenditel kasvas maatameeste hulk veelgi. Kuid XIX sajandi teisel poolel, täpsemalt 1860-ndatest aastatest alates maata talurahva hulkade poolt esitatud nõudmistele ja väljaastumistele on ajaloolased senini vähe tähelepanu pööranud.

Oluliseks küsimuseks on siin mitte üksnes kujuneva maaproletariaadi osa selleaegses talurahvaliidumises, vaid ka tema esimeste omapoolsete nõudmistega kollektiivsete väljaastumiste tekkimine. Samal ajal, kui talurahvas säilivate feodaalkorra igandite tõttu püsis veel klassina ja tervikuna võitles mõisnike vastu, arenes külas ka uus, kodanlik ühiskond, hakkasid üha enam selguma jõukate peremeeste ja kehvistu vastuolud, nende erinev suhtumine maaküsimuse lahendamisse. See avaldas kahtlemata mõju kogu ühiskondlikule elule.

Järgnevas püüame selgitada, kuidas sulaste ja vabadike maanõudmine avaldus 1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioonides Viljandi- ja Kagu-Pärnumaal kui kapitalistlikult kõige arenenuma põllumajandusega alal Eestis.¹

*

1860-ndate aastate keskpaiku toimus Eesti külas suur murrang: teorendi asemel muutus valitsevaks raharent, kohati algas talumaade hulgaline müümine-ostmine, liikumistingimuste avardumine soodustas vaba tööjõu turu väljakujunemist. Teoorjusliku mõisamajanduse ümberkujunemisega junkurlik-kapitalistlikuks hakkas ka talumajandus oma jõukamas osas iseseisvuma, luues viljaka pinnase külakodanluse hoogsamaks arenemiseks.

Selles murrangulises arengus sammus esirinnas Viljandimaa koos Kagu-Pärnumaaga (Halliste ja Karksi kihelkond), ja seda mitte ainult Põhja-Eesti ning saarte, vaid ka teiste Lõuna-Eesti maakondade suhtes. Juba 1863. aastal oli Viljandimaal 48%, s. o. ligi pool kogu talumaast raharendil, Pärnumaal lähenes raharendil olevate talumaade hulk samal ajal, peamiselt just kaguosa arvel, 1/3-le, Tartu- ja Võrumaal aga alles

¹ Palvekirjade-aktsioonide kohta vt. lähemalt H. K r u u s, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, Tallinn, 1957, lk. 9—87; J. K a h k, Peremeeste ja sulaste osast talurahva antifedaalsetes väljaastumistes XIX sajandi keskpaiku Eestis. „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised”, 1955, IV kd., nr. 4, lk. 523—536.

$\frac{1}{4}$ -le.² Kooskõlas raharendi intensiivsema levikuga oli Viljandi- ja Kagu-Pärnumaal kaugemale arenenud ka palgatööjõu (sulaste) kasutamine mõisamajapidamises,³ mis omakorda põhjustas põlluharimise taseme tõusu. Viljandi sillakohtu ringkonnas oli 1863. aastal vähemalt 85% mõisatest üle läinud viie- ja enam-väljasüsteemile, teistes Lõuna-Eesti sillakohtu-ringkondades oli see toimunud mõnevõrra vähemal määral, 50—77,6% ulatuses.⁴ Need arvud aitavad meil ühtlasi mõista, miks mõisnikud just Viljandi sillakohtu ringkonnas hakkasid sellal talusid hulgaliselt müügilte laskma.

Kapitalistlike suhete võidulepääs ja kindlustumine eesti külas tõid olulisi muutusi ka sulaste ja vabadike ehk popside ellu. Raharendile üleminekuga polnud talul enam vajadust pidada sulaseid ja vabadikke endisel arvul. Turule ja kaubalis-rahaliste suhetele allutatud talumajapidamise tugevdati maatöölise ekspluateerimist, mis avaldus palgavahekordade muutumises kodanlikule korrale tüüpiliseks tööjõu ostja ja müüja vahekorraks.⁵

Sulaseid ja popse tabasid need muutused eelkõige sellega, et osale neist öeldi üles ja aeti talust välja või võeti maatükk ära. Näiteks kirjutatakse Suure-Kõpu valla 171 sulase palvekirjas keisrile 29. novembrist 1865: „Meie hädda on hirmus suur ma pudusse pärrast, moisa Herra on 55 tallo ärra müinud perremeestele, 5 tallo veel võõra valla mestele müinud, ja perremees ütleb, minna ollen kalli hinnaga omma tallo ostnud ja pean sured protsendid maksuma, minna ei voi sullast piddada ennam omma ma peal; et küll ollen omma tenitud palgaga, omma hone hurdsikud sure vaevaga ehhitanud, — nüüd peame ommast ilma jääma, perremees ei maksa, Herra ei maksa, nüüd on korraga meid verri vaeseks tehtud.”⁶

Paar aastat hiljem, 30. jaanuaril 1868, märgitakse ka Sürgavere ja Suure-Kõpu maatameeste palvekirjas tsaarile, et teoorjuse ajal aitasid „maatamehed ehk popsid” talunikke teo tegemisel ja said selle eest peremehelt väikese tüki maad maja-aluseks, kuhu nad oma kulul ehtasid hurtsiku. Pärast teoorjuse kaotamist, mil mõisnikud igasugustest seaduslikest kitsendustest vabanenutena rõhuvad peremehi erakordselt kõrge rendi või taludeostmisele sundimisega, olevat „need vaesed peremehed ise niisuguses hädas, et neil tegelikult ei ole enam võimalik anda meile maad kasutamiseks”. Maapuudust suurendas ka osa talumaa liitmine mõisamaaga ja talude müümine kaupmeestele ning kodanikuseisusest isikutele. „Selle tõttu on maata talupoegade arv kasvanud $\frac{3}{4}$ -ni kogu talurahvast, vaatamata sellele, et 1867. a. revisjonis loeti suur osa vabadikke maapidajateks, töölisteks jne. Suuremalt jaolt on need õnnetud vabadikud perekonnainimesed, kes peavad kasvatama lapsi, andma nende hulgast soldateid ja maksuma võrdselt peremeestega enda ja oma poegade eest pearaha, nekrutimaksum jne., mis iga aasta ulatuvad viie rublani ja rohkem inimeselt. Kuid selle juures ei ole meil kõige väiksematki tükikest maad, kuhu võiks oma pead panna või millest võiks toita end ja oma perekonda. Kui peavarjutud pöörduvad oma mõisniku poole, siis juhatab

² Fr. v. Jung-Stilling, Material zu einer allgemeinen Statistik Livland's und Oesel's. Zweiter Jahrgang, Riga, 1864, (edaspidi: Fr. v. Jung-Stilling, Material II.) lk. 196.

³ Vt. andmed sulastele kuuluvate maade kohta sealsamas lk. 168—172.

⁴ Protsendid on arvatatud sealsamas lk. 203 ja 204 toodud andmete põhjal.

⁵ Vt. lähemalt J. Kahk, Külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest Eesti külas. „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised”, 1955, IV kd., nr. 3, lk. 373 jj.

⁶ ENSV RAKA, f. 296 (Liivimaa kuberneri kantselei), nim. 50, s.-ü. 177, l. 104.

too nad maanteele.”⁷ Kuigi selle palvekirja sõnastuses on taluperemees-tesse puutuv asos tunda viimaste kätt, annab ta ometi maata talurahva väljakannatamatust olukorrast masendava ja tõele vastava pildi.

Selles palvekirjas on esmakordselt talupojad ise arvuliste andmetega näidanud, et maata rahva hulk oli Lõuna-Eestis erakordselt suur. Varasemates palvekirjades oli ikka ainult üldsõnaliselt kirjutatud suurest maapuudusest ja sellest, et „vallas on palju inimesi, kes peavad vaesel viisil elama ilma maa ja korterita”.⁸ Viljandimaa 11 kogukonna kollektiivses palvekirjas tsaarile 15. veebruarist 1868 on maatute suure hulga tõestuseks toodud näiteid Suure-Kõpu ja Viljandi vallast, kus meeshingi oli esimeses 1140 ja teises 1500, kuid maad valdasid neist vastavalt ainult 113 ja 160,⁹ seega tegelikult 10 protsendi ümber. Need ei olnud mingid meelevaldsed näited, vaid vastasid põhiliselt kogu Viljandimaal valitsevale olukorrale, kus maatute protsent oli suurem kui mujal Eesti alal. Seda kinnitavad Liivimaa Statistika Komitee poolt 1862. aasta kohta kogutud ja avaldatud andmed.¹⁰

	Talupoegade (meeshin- gede) arv	Neist peremehi	Peremeeste protsent meeshingede üldarvust
Viljandimaa	38 634	4224	10,9
Tartumaa	57 927	6195	10,7
Võrumaa	31 567	4509	14,3
Pärnumaa	32 783	3932	12,0

Need arvud ei näita popsida ja maatute hulka kogu talurahva üldarvust. Selle ligilähedaseks arvutamiseks kasutame sama asutuse ametlikke andmeid 1862. aastast talupojaseisusest elanike üldarvu kohta maal¹¹ ning kõrvutame sellega peremeeste ja nende perekonnaliikmete umbkaudse arvu.¹²

	Talupoja- seisusest maaelanike üldarv	Peremeeste ja nende perekonna- liikmete umbkaud- ne arv	Maatute ja pop- side protsent ta- lupojaseisusest maaelanike üld- arvust
Viljandimaa	108 547	17 000	84,3
Tartumaa	126 084	24 800	80,3
Võrumaa	72 774	18 000	75,3
Pärnumaa	57 112	15 700	72,5
	364 517	75 500	keskm. 79,3

Et need suhtarvud vastavad põhiliselt 1860-ndate aastate tegelikule olukorrale Lõuna-Eestis, seda kinnitavad ka teised andmed. Vaatleme näiteks Helme kihelkonna Koorküla kogukonda 1866-ndast aastast, kus

⁷ ENSV RAKA, f. 932 (Pärnumaa IV Kihelkonnakohus), nim. 1, s.-ü. 395, l. 2 ja 3; vrd. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond (edaspidi: KM KO), f. 69, mapp 18, s.-ü. 17, l. 2 ja 4 (Viljandimaa 11 kogukonna palvekiri tsaarile 15. veebr. 1868, kus maatameeste osas korratakse oluliselt samu mõtteid, kuid tuuakse ka mõningaid lisaandmeid). Palvekirjas mainitud 1867. a. revisjoni all on ilmselt mõeldud kogukonna liikmete nimekirja, nn. rulliraamatu (Gemeinderolle) koostamist.

⁸ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 42; vrd. l. 59.

⁹ KM KO, f. 69, mapp 18, s.-ü. 17, l. 2.

¹⁰ Fr. v. Jung, Material zu einer allgemeinen Statistik Livland's und Oesel's. Erster Jahrgang, Riga, 1863, (edaspidi: Fr. v. Jung, Material I.) lk. 35.

¹¹ Sealsamas, tabel I b.

¹² Viimase saamiseks loeme iga peremehe perekonna keskmiseks suuruseks 4 inimest, nagu see selgus üksikute Viljandimaa kogukondade liikmete nimestike läbitöötamisel 1860-ndatest aastatest.

sellal mõisamajapidamises kasutati sulaseid. Taluomanikke oli siin 1 ja talurentnikke 27, kokku perekonnaliikmetega 106 inimest. Teised valla elanikud jagunesid järgmiselt:

		Koos perekonnaliikmetega
Talusulaseid	55	168
Vabadikke	40	158
Päevatöölisi, vallavaeseid jne.	67	145
Mõisasulaseid ja -töölisi	56	222
Käsitöölisi ja mõisa-ametimehi ¹³	17	59
	235	752

Peale selle elas väljaspool valda 12 kogukonna liiget (enamasti vallalised), kes olid läinud mujale teenistust otsima. Arvestamata neid, samuti ka käsitöölisi ja mõisa-ametimehi, saame 218 maatöolist, kokku perekonnaliikmetega 693 inimest, mis moodustab 86,6 protsenti maadvaldava pererahva 13,4 protsendi vastu.

Maata rahva hulkade suurenemine pärast 1819. aasta talurahvaseadust oli eriti iseloomulik põllumajanduslikult arenenumaile piirkondadele. Meil ei ole kasutada täpsemaid andmeid maata rahva kohta neil kümnenditel, kuid maatute arvu suurenemisest ja selle pingest üksikutes Lõuna-Eesti maakondades saame teatud pildi ka siis, kui võrdleme talude arvu kasvu elanike arvu kasvuga.¹⁴

Maakonnad	Talude arv		Kasv 1821.—1862. aastani	Kasvu-protsent	Elanike arv		Kasv 1821.—1862. aastani	Kasvu-protsent
	1821. a.	1862. a.			1821. a.	1862. a.		
Viljandimaal	3787	4224	437	11,5	62 578	108 547	45 969	73,5
Võrumaal	3862	4509	647	16,7	50 530	72 774	22 244	44,2
Pärnumaal	2593	3932	1339	51,6	43 010	57 112	14 102	32,8

Sama kinnitavad Liivimaa Statistika Komitee andmed ka keskmiselt igas elamus elavate inimeste arvu kohta eri maakondades. Kui kogu kubermangus (nii maal kui ka linnades) tuli 1863. aastal iga elamu kohta 10 inimest, siis Viljandimaal tuli neid 26 (Võrumaal 14, Tartumaal 9—10, Saaremaal 8—9 ja Pärnumaal ainult 6).¹⁵

Maata rahva read täienesid 1860-ndail aastail veelgi talumaade mõisastamise ja laostuvate talurentnike arvel, mille kohta selleaegsed palvekirjad sisaldavad rikkalikult andmeid.

Mõisates tekkiv moonakate- ja sulastekiht ei suutnud vastu võtta taluperemeeste juurest vabanevat tööjõudu ning see pidi endale otsima rakendamist väljaspool oma kogukonda — ehitustöödel, vabrikutes ja linnades. Sedamööda, kuidas kapitalistlik tootmine vallutas põllumajanduse, vähenes nõudmine põllutöölilistele absoluutselt ja algas osa tööliste

¹³ Mõisa-ametimehi oli 8 (kubjas, aidamees, kutsar, tallmeister, sepp, aednik, müürsepp ja metsavaht), külakäsitöölisi 7 (2 rätsepat, 2 seppa, müürsepp, tisler ja aednik), peale selle kõrtsmik ja vallakohtuteener. Kõik Koorküla kohta toodud andmed on saadud valla liikmete 1866. a. nimestiku läbitöötamisel (ENSV RAKA, f. 934 (Pärnumaa VI Kihelkonnakohus), nim. I, s.-ü. 78, l. 1—69).

¹⁴ 1821. a. kohta käivad andmed on võetud Huhni topograafilis-statistilisest kogust: Läti NSV Riiklik Keskarhiiv, f. 214, s.-ü. 187 (Võrumaa), l. 12; s.-ü. 188 (Pärnumaa), l. 12; s.-ü. 189 (Viljandimaa), l. 12; 1862. aasta andmed vt. Fr. v. Jung, Material I, tabel I b ja lk. 35. Seejuures tuleb aga silmas pidada, et talude arvu kasv ei näita talumaa ulatuses toimuvaid muutusi.

¹⁵ Fr. v. Jung-Stilling, Material II, lk. 29.

maalt väljatõrjumine.¹⁶ Viljandimaal toimus see intensiivselt juba 1860-ndate aastate esimesel poolel. Endiste teosulaste, vabadike ja laostuvate talupidajate kohanemine uute tingimustega ning osa inimeste paratamatu siirdumine mittepõllumajanduslikule tööle oli pikaajaline ja valus protsess. Ülerahvastus maal võimaldas mõisnikel ja peremeestel suurendada maatööliste ekspuaterimist, kes, nagu kujukalt väljendas K. Marx, „seisab alati ühe jalaga pauperismi soos”.¹⁷

Kokkuvõttes näeme, et varjatud ülerahvastus oli Viljandimaal erakordselt suur. See ilmnas eriti just 1860-ndail aastail, seoses üleminekuga kapitalistlikule tootmisele põllumajanduses. See üleminek ei pannud liikuma üksnes talurentnikke, vaid ka sulaseid ja vabadikke, kes moodustasid maarahvastiku valdava enamiku. Kõik see teeb mõistetavaks, miks just Viljandimaal kasvas 1860-ndate aastate keskpaiku sulaste ja vabadike aktiivsus võitluses maa ja vähegi inimlike elutingimuste eest.

*

Kogu seda ümberkujunemisprotsessi pidurdasid ja muutsid talurahvahulkadele eriti piinarikkaks arvukad ja visalt püsivad pärisorjuse jäänused, eriti mõisnike monopoolne maaomandus.¹⁸ Seepärast oli talurahva nõudmistes kesksel kohal endale maavalduse kindlustamine, mis tal võimaldaks pääseda mõisnike rõhumisest. Kõik teisedki nõudmised olid põhiliselt suunatud feodaalsete igandite ja balti-saksa mõisnike võimutsemise vastu.

Niikaua kui talurahvas võitles eeskätt teoorjuse vastu, olid sellest ühteviisi haaratud nii taluperemehed kui ka sulased ja vabadikud. Seda-mööda aga, kuidas koos kapitalismi arenemisega kerkis esirinda maanõudmine, hakkasid avalduma lahkuminekul talurahva eri kihtide vahel. 1860-ndail aastail olid need lahkuminekul agrar-nõudmistes siiski veel kergesti ületatavad ega suutnud nõrgestada mõisnikevastase klassivõitluse rinnet.

Taluperemeestekihi huvides oli kindlustada endale senini oma kasutuses olnud talumaa valdus ning võita kätte talude iseseisvumine mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu alt. Sulaste ja vabadike põhiliseks nõudmiseks aga kujunes **maajagamine**.

Esmakordselt kerkis nn. hingemaa saamine hulkade ühise nõudmisena esile Lõuna-Eesti talurahva liikumises 1840-ndail aastail. 1845. aastal uuesti puhkenud liikumises hakati üha tungivamalt taotlema koha peal „hingemaad”, mis sisuliselt tähendas maade jagamist. Sellal lootsid talupojad naiivselt seda saada siirdumisega „keisri usku”, mis pidi neid ühtlasi vabastama saksa mõisnike ikkest. Saaremaa Maanõunike Kollegiumi kirjas Liivimaa tsiviilkubernerile 11. juunist 1846 iseloomustatakse liikumise põhjusena „sissetoodud usuliste segaduste läbi levitatud kommunistlike ideid maade jaotamisest ja kõigist koormistest vabastamisest”.¹⁹ Liikumine suruti maha, rahvahulgad aga pettusid oma lootustes.

On väga iseloomulik, et juba sellal levis maade jagamise mõte eriti

¹⁶ Vt. K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 558. On iseloomulik, et 1860-ndate aastate algul, kui Liivimaal veel valitses teo- ja segarent, kurtsid mõisnikud tööjõu puuduse üle, mis aga varsti täiesti kadus seoses üleminekuga raharendile. (Vt. A. Tobiens, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, II Band. Riga, 1911, lk. 357—358, 362.)

¹⁷ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 558.

¹⁸ Vt. A. Vassar, Agraarsuhetest Eestis XIX sajandi 60—90-ndail aastail. Materjale Baltimaade rahvamajanduse ajalooost, Tallinn, 1956, lk. 140 jj.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 291 (Balti kindralkubeneri kantselei), nim. 8(11), s.-ü. 785, l. 11 (koopia).

sulaste ja vabadike hulgas, mõnigi taluperemees aga arutas, et „meil ei oleks ei hingemaad, ei Prawoslawi tarwis, ja ellaksime kui mehhed, kui agga meie orjus teine olleks”.²⁰ Mõisnikud asusid sellal ägedalt vastu töötama maajagamise nõudmisele, püüdes seevastu peremeeste hulgas propageerida talude ostmise võimalust, et sel teel nõrgestada talurahva võitlust.²¹

Maajagamise taotlus elavnes talurahvahulkades ligi paarkümmend aastat hiljem. Selle elavnemise kutsusid esile muutused külas, mida käsitlesime eespool. Samuti avaldas siin mõju Venemaa 1861. aasta talurahvaseadus, 1863. aasta ülestõus Poolas ja seal järgneva aasta algul välja kuulutatud agraarreform.²²

Kuigi talupojad uutes tingimustes enam ei taotlenud maa saamist vene-õigeusku siirdumise teel, püsis hulkades naiivne lootus saada seda tsaari (riigivalitsuse) kaudu, milleks arvukalt esitati palvekirju. Osalt oli 1864. aastal levinud isegi valelootus saada ülemuse vahendusel talusid muidu.²³

Senini pole leitud jälgi sulaste või vabadike iseseisvatest palvekirjadest maa saamiseks enne 1864. aastat. Kuid oleks ebaõige järeldada, nagu oleksid kehvikud järginud lihtsalt talurentnikele, kui viimased kõnesoleva aasta kevadel hakkasid esitama kollektiivseid palvekirju. Liivimaa kuberner kantseleil on juba 1864. aasta veebruaris ja aprillis tulnud tegelda Viljandimaa vabadike kaebustega. Nii kaebasid mõned Vana-Suislepa vabadikud, et nende kohakesed on ülekohtuselt ära võetud. Vastemõisa vabadikud kaebasid omakorda, et senini nende kasutada olnud heinamaad on ära võetud, mis muutis võimatuks edasise loomapidamise, nende majad aga on kästud maha lõhkuda. Nad palusid neile vajalikku maad asumiseks anda.²⁴

Sama aasta kevadel astusid samme maa saamiseks Holstre, Kõo ja Vana-Kariste sulased ja vabadikud. Maatameeste osavõtt palvekirjadeaktsioonidest ja teistest ühistaotlustest laienes eriti 1865. aastal. Maa saamist taotlesid nüüd kollektiivselt ka Vana-Tänassilma, Vana-Suislepa, Vooru, Loodi, Puiatu, Uue-Võidu, Suure-Kõpu ja Arusaare sulased ning vabadikud, samuti Tarvastu erusoldatid. Lisaks neile on paaril järgneval aastal Viljandimaalt andmeid veel Sürgavere, Lõhavere, Taevere jt. sulaste või vabadike väljaastumiste kohta. 1865/66. aastal hakkasid maatud oma nõudmistega laiemalt esinema samuti Tartumaal. Järgneva aasta algupoolel levisid maajagamise kuuldused eriti laialt Võrumaal. Liikumisest ei jäänud lõpuks kõrvale ka Saaremaa ja Põhja-Eesti maatahmed ning kehvikud.

Nagu neistki esialgseist andmeist näha, tõstsid sulased ja vabadikud endi maaga varustamise nõudmise üldiselt üles kõige varem Viljandimaal. Ühtlasi kujunesid just siin konkreetset ettepanekud maatameeste küsimuse lahendamiseks.

²⁰ H. G. v. Jannau, Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.—46. a. Toimetanud H. Kruus, Akadeemilise Ajaloo Seltsi toimetused III, Tartu, 1927, lk. 85.

²¹ Vt. sealsamas, lk. 59, 60, 69, 71, 78, 79 ja 84.

²² Viljandimaa 5 valla talupoegade palvekirjas 1864. a. suvel paluti otseselt, et „eestlaste ja lätlaste vabadus rajataks sama kindlatele alustele kui venelastel, poolakatel ja soomlastel on”. Kohe esimeses punktis paluti, et nad saaksid oma maa endale samadel tingimustel kui venelased ja poolakad (vt. ENSV RAKA, f. 915 (Pärnu maa-kohus), nim. 1, s.-ü. 4004, l. 32; vrd. l. 46 ning samuti talupoegade tunnistused ülekuulamisel l. 12, 17 ja 22).

²³ ENSV RAKA, f. 932, nim. 1, s.-ü. 394, l. 12 ja 32.

²⁴ ENSV RAKA, f. 296, nim. 48, nr. 259 ja 413 (toimikud ei ole säilinud); f. 2054 (Balti kindralkuberner talurahvaasjade osakond), s.-ü. 2505, l. 2; s.-ü. 2478, l. 1 ja s.-ü. 2508, l. 1.

1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioone uurinud ajaloolased on näidanud, et sellal oli maatameeste ja peremeeste koosminek võitluses maa eest ja saksa mõisnike rõhumise vastu veel üldine. Sulaste ja vabadike maasaamise taotlust püüti ühiselt lahendada just mõisamaade arvel.²⁵

Ühe sellise lahenduse võimalusena kujunes 1864/65. aastal välja taotlus, jagada riigimõisate mõisamaad sulaste ja pöpside vahel.

Mõtte elluviimist asuti Eesti alal taotlema kõige pealt Holstre riigimõisas, kus ürituse eesotsas oli tuntud talurahva huvide eest võitleja Adam Peterson. Nimelt selgub Holstre vallakohtu protokollist²⁶ 21. juulil 1871 tunnistajate ülekuulamise andmeil, et sündmustel oli järgmine käik. Samal 1864. a. kevadel, kui algasid Viljandimaa talupoegade kollektiivsed palvekirjade-aktsioonid, läksid liikvele ka Holstre maatamehed. Viimaste soovil koostas A. Peterson palvekirja, milles taotleti Holstre mõisamaade jagamist nendele järgmisel kevadel. Palvekirjale kirjutasiid alla 45 maatameest ja vallakohus. A. Peterson viinud selle Peterburi riigivarade minister Zeljonõile.²⁷

Viimane saatis samal suvel kohale olukorraga tutvuma ministeeriumi kõrgema ametniku Magsiku, kes nähtavasti andiski teatud lootusi maatameeste palve rahuldamiseks. Sama aasta juulis, kui Pärnu sillakohus andis käsu vendade Petersonide areteerimiseks, süüdistati neid „kuulutatava maajagamise” pärast koguni kommunistlikes põhimõtetes.²⁸

Holstre maatameeste üritusest oli tõenäoliselt juttu ka Lubjasaare salakoosolekul augusti keskpaiku, kus A. Peterson tema enda andmeil olevat andnud aru oma pealinnareisidest ja Magsiku Holstres-käimisest.²⁹ Kollektiivmärgukirjas, mida sama koosolek otsustas tsaarile üle anda, ei kajastunud see küsimus otseselt, kuid temaga tegeles A. Peterson sellal ulatuslikumalt. Nimelt leidis temalt läbiotsimisel Peterburis 1864. a. novembris ära võetud mapis teiste paberite hulgas mitmesuguseid riigimõisate jaotamise projekte.³⁰ Kahjuks pole neid vastavas toimikus säilinud.

Järgmisel aastal jätkasid holstrelased sedagi üritust. Peremehed ilmusid 11. juunil 1865 vallakohtusse, kus otsustati saata kaks saadikut Peterburi „ministrihärra” (nähtavasti riigivarade ministri) juurde mitmesuguste palvetega, sealhulgas ka palvega, et mõisamaad ära jagataks.³¹ Üheks saadikuks oli vallavanem Hain Henno, kel hiljemgi tuli pidevalt tegelda maatute küsimusega.

Riigimõisate jagamise taotlus hakkas kiiresti üha laiemalt pinda võtma. Juba 1865. aasta veebruaris ulatus Liivimaa kuberneri kantseleisse teateid, et paljud riigimõisate alla kuuluvad sulased ja vabadikud taot-

²⁵ J. Kahk, Peremeeste ja sulaste osast talurahva antifeodaalsetes väljaastumistes XIX sajandi keskpaiku Eestis, lk. 532.

²⁶ ENSV RAKA, f. 3671 (Holstre vallakohus), nim. 1, s.-ü. 10, l. 163—165.

²⁷ A. Petersoni hilisemate mälestuste põhjal märgitakse ainult taotlust saada Holstre riigimõis valla kätte rendile. Selles asjas läinud esimene palvekiri teele 1864. a. algul (vt. A. Jürgenstein, Ain Henno 80-aastane. Eesti Kirjandus XI, 1916, lk. 35 ja 36). Holstre valla uues palvekirjas Zeljonõile 28. okt. 1865 märgitakse aga, et palvekiri mõisamaade valla kätte rendile andmise ja ärajagamise kohta oli koostatud 6. juunil ja ministeeriumi sisse antud 13. juunil 1864 (vt. ENSV RAKA, f. 952 (Viljandi sillakohus), nim. 1, s.-ü. 2037, l. 11 ja 12).

²⁸ H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail, lk. 19.

²⁹ A. Jürgenstein, Ain Henno 80-aastane, lk. 37.

³⁰ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4006, l. 58.

³¹ ENSV RAKA, f. 3671, nim. 1, s.-ü. 8, l. 13; sama taotlusega esineti uuesti 28. okt. 1865, vt. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2037, l. 11—16.

levad maatükkide saamist mõisamaadest.³² Sama aasta suvel saabus sinna ka Kõo riigimõisa vabadike ja peremeeste ühisel soovil vallakohtu poolt Riigivarade Ministeeriumile esitatud palve, asundada vabadike perekonnad mõisamaadele.³³ Kõo vabadike esindajad käisid oma nõudmisega korduvalt Peterburiski. 1866. aastal said nad oma palvele Tartu Ringkonnavalitsuse kaudu vastuse, milles anti lootusi maa saamiseks, kuid tegelikult neid ei täidetud.

Riigimõisate jaotamise mõte levis 1860-ndate aastate teisel poolel ka teistes Lõuna-Eesti maakondades ja Saaremaal, eriti riigimõisavaldades. Seda soodustas samaaegne tsaarivalitsuse poliitika Liivimaal: asundada eeskätt vene-õigeusulisi maatuid riigimõisatest väljamõõdetud väikekohtadele. Sellega alustatigi 1866/67. aastal kuues riigimõisas Viljandi-, Tartu- ja Pärnumaal.³⁴ Need tsaarivalitsuse sammud ise olid aga omakorda kaheldamatult mõjustatud 1864. aastal alanud talupoegade palvekirjade-aktsioonidest, sealhulgas eriti sulaste ja vabadike massilisest maanõudmisest.

Maatameeste küsimuse lahendamise teise võimalusena tõsteti Viljandimaa talupoegade palvekirjade-aktsioonides üles nõue, et varem mõisastatud maad tagasi antaks väljajagamiseks maatule.

Palvekirjade-aktsioonide kõrglainele 1864. aastal järgnesid 1865. a. lõpul, pärast ajutist vaibumist, uued ulatuslikumad aktsioonid, mis kestsid ka järgmisel aastal. Sellele teisele etapile oli eriti iseloomulik rohkearvulise sulaste- ja vabadikehihi tunduvalt tõusnud aktiivsus ning maatameeste nõudmiste programmi väljakujunemine.

1865. a. novembri lõpul toimus ulatuslikum talunike ja sulaste ühine palvekirjade-aktsioon, mille hingeks ilmselt oli äsja senati otsuse põhjal vanglast vabanenud A. Peterson.³⁵ Tsaarile esitasid eraldi palvekirju 54 Loodi, 49 Uue-Võidu, 72 Puiatu ja 171 Suure-Kõpu valla sulast. Esimesed kolm palvekirja langevad suures osas sõna-sõnalt kokku, ainult Suure-Kõpu sulaste palvekirja on peale algusosa erinev ja hoopis pikem.

Kõik sulaste palvekirjad on kinnitatud vastava vallakohtu poolt allkirjade ja pitsatiga ning ühtlasi märgitakse, et see on „täieste tõssi ja ka meie südamlik palve” resp. „ka iggas punktis meie tõelik palve”.³⁶ Selline kinnitus oli välja kasvanud talupoegade eelmistest kogemustest, kuna mõisnikud püüdsid kohalikes kohtuorganites ülekuulamistega „tõestada”, et kollektiivmärgukirjade taga ei seisvatki talurahvahulgad, vaid need olevat üksikute ässitajate eestvõttel kirjutatud kriminaalsed, põhjendamatud ja laimavad kaebused, mille eest tuleb rangelt karistada. Isegi senat märkis selles osas kohaliku kohtu poolt teostatud juurdluse ühekülgsust, mis ei äratavat mingit usaldust.³⁷

Sulaste palvekirjades on pearõhk asetatud maapuudusele. „Meie suur hädda, ma pudusse pärrast, sunnib meid” palvega pöörduma tsaari poole, alustasid Loodi sulased oma palvekirja, ja sedasama kordasid ka tei-

³² ENSV RAKA, f. 296, nim. 49, nr. 171 (toimik pole säilinud).

³³ Sealsamas, nr. 823 (betr. das Gesuch des publ. Wolmarshofschcn Gemeindegerichts).

³⁴ A. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II Band, Riga, 1911, lk. 344; vrd. vastavad sätted riigimõisate katastreerimise kohta käivas instruksioonis 14. aprillist 1866, lk. 334 ja 335.

³⁵ Selle aktsiooni kohta vt. H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid, lk. 51 jj.; J. Kahk, Peremeeste ja sulaste osast, lk. 531 ja 532.

³⁶ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 27 ja 65.

³⁷ ENSV RAKA, f. 919 (Pärnu Kreisikohus), nim. 1, s.-ü. 3757, l. 10, 13 ja 16 (senati otsuse 3. veebr. 1866, nr. 273 saksakeelse tõlke koopia).

sed.³⁸ Kõigis neis palvekirjades näidati, et „meie suur mapudus on üksnes meie pärris herra sure kasso nõudmisse läbbi tulnud”.

Kõigis neljas kõnesolevas palvekirjas märgiti maapuuduse ühe põhjusena talude koormamist liiga kõrge rendi ja teoorjusega, mille tõttu sulastele ei olewat võimalik „nivaljo maad parraja rahha rendi ehk teo orjusse eest anda, et meie sellest ellada ja ommad naesed-lapsed innimeste visil toita võiksime”.³⁹ Osalt (Suure-Kõpus) hakkas maapuudust suurendama ka talude müümine hingehinnaga. Sulased aeti nüüd talumaalt minema ning nad jäid isegi omaenda ehitatud hurtsikuist ilma.⁴⁰

Maapuuduse teise olulisema põhjusena on palvekirjades märgitud talupoegade ränga tööga üles haritud maade mõisastamist, mida nimetatakse „meie valmis töö ja täieliku omanduse” äravõtmiseks.

Edasi kaevati kõigis sulaste palvekirjades „elukorteri” puuduse üle, kuigi olukorda selles osas lähemalt ei valgustata.

Teatavasti püüdsid Balti mõisnikud agrariseaduste abil likvideerida vabadike- ja saunikutekihti. Seda poliitikat tugevdati eriti 1850.—1860-ndail aastail, põhjendades, et vabadikud ei toovat mingit kasu, vaid tegelevat ainult jahipidamise ja metsavargusega. Selle vastu astuti eriti Suure-Kõpu sulaste palvekirjas,⁴¹ kuid ka teistes rõhutati, et sulased ja vabadikud on siiski põlluharijad, kes maksavad pearaha ning annavad nekruiteid.

Loodi, Puiatu ja Uue-Võidu sulaste ning peremeeste palvekirjades püstitatigi nõudmine, et varem mõisastatud talumaad antaks tagasi talurahva kogukonnale nende jagamiseks sulaste vahel, kellel maad kõige enam tarvis. Sealt leiaksid nad „maad, korterid ja üllepiddamist”, makstes ühtlasi riigi poolt määratud kindlat ja „parajat” renti.⁴² Põhjenduseks öeldakse, et mõisastatud maade tagasiandmine oleks „täieste õigus ja kohhus” nii olemasoleva suure maapuuduse kaotamiseks kui ka seejärel, et need maad on talupoegade esivanemate poolt viljakandvaks tehtud.

Suure-Kõpu sulaste palvekirjas pole sulaste ja vabadike maaga varustamist seotud mõisastatud maade tagasiandmise ja jaotamisega, vaid üldise nõudmisega, „et keik kes meie põllo mehhed olleme, ka sullased ja vabbat innimested, omma valla või mõisa rundist võiksime maad sada (sõrendus minu — A. V.), et meie ellada võiksime”.⁴³ Peale selle palutakse siin mõisamaa sees asuv riigimetsatükk mõisa käest ära võtta ja jagada rendimaksu eest sulastele ehituskruntideks.

Peale selle esitati Suure-Kõpu sulaste palvekirjas rida nõudmisi, mis olid ühised peremeeste palvekirjadega ja ka varem juba korduvalt esitatud, nagu vene talurahva õiguste ja seaduste, samuti uue kohtureformi laiendamine Liivimaale, vallakohtu vabastamine mõisavalitsuse eestkostmise alt; kurdeti ka talude sundmüügi ja talu võõrale müümise korral senisele kasutajale makstava madala kahjutasu üle. Rõhutati, et Liivimaa kohtuis ei saa talupoeg mingit õigust, kõik kohtud on meie „vastased”, „kegi meie hädda ei kula”, sest „kelle peale kaebatakse, isse

³⁸ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 26; vrd. l. 64, 87 ja 104.

³⁹ Sealsamas, l. 26.

⁴⁰ Sealsamas, l. 104.

⁴¹ Sealsamas.

⁴² Sealsamas, l. 26, 64 ja 87; vrd. samade valdade peremeeste palvekirjades sama nõue l. 42, 59, 60 ja 83.

⁴³ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 105.

meie kaebtuste selletajad on". Seepärast palutakse asja otsustamist senatis.⁴⁴

Suure-Kõpu valla sulaste palvekirjas esitatud nõuete erinevus kolme teise valla sulaste omadest on nähtavasti tingitud sellest, et teistes olid kõik üldisemad nõuded koondatud peremeeste palvekirjadesse, kuna aga Suure-Kõpust eraldi peremeeste palvekirja polnud, siis oli siin sulaste omas esitatud laiem programm. Vaatamata erinevustele, mis ilmselt tulenesid kohalikest, mõnevõrra teistsugustest tingimustest, kuulus Suure-Kõpu sulaste palvekiri Loodi, Puiatu ja Uue-Võidu omadega kindlasti ühisesse aktsiooni.

Käsitletud palvekirjade-aktsiooni kõige tähtsamaks uueks nõudeks oli, et varem mõisastatud maad tagastataks talurahvakogukonnale ja jagataks maatameestele. See nõue ei olnud varem kuskil nii selgesti ja avalikult esitatud kui Loodi, Puiatu ja Uue-Võidu sulaste ja peremeeste palvekirjades. Suure-Kõpu sulaste palvekirjas esitatud nõue, varustada sulaseid ja vabadikke oma valla või mõisa maast, on sisuliselt küll kaugemale minev ja läheneb nn. hingemaa nõudmisele, kuid samal ajal vähem konkreetne.

Mõisastatud maade tagasiandmise nõudmine tulenes otseselt sellest talurahva üldisest õiguslikust veendumusest, et kõik põllu- ja heinamaad on omal ajal üles haritud nende esiisade ränga tööga ning on seepärast talupoegade püha omandus, mille saksa mõisnikud on tasuta ja vägivaldselt ära võtnud. Sama mõte oli sõnastatud ka 1864. a. sügisel A. Petersoni koostatud kollektiivmärgukirja kavandis, kus oli isegi ette nähtud teatud võimalus kogu maa „muidu“ tagasisaamiseks.⁴⁵ Samas kavandis paluti punkt 9 all talukohtade mõisastamise täielikku keelamist ning avaldati soovi, „et me kõik nende (s. t. mõisnike — A. V.) poolt juba liidetud talukohad tagasi saaksime meie rõhuva maapuuduse parandamiseks“.⁴⁶

Peterburis jäeti see tähtis agrarnõue, nähtavasti mõõdukate haritlaste soovitusel, kollektiivmärgukirja lõplikul redigeerimisel kõrvale, nagu mitmed teisedki A. Petersoni kavandis fikseeritud olulised punktid. Mõisastatud maade tagastamise nõue oli viimase poolt sinna võetud arvatavasti Lubjasaare nõupidamise põhjal. Kavandis pole küll selgelt öeldud, mida tagasinõutud maadega kavatsetakse teha, kuid vaevalt on siin üldisest „rõhuvast maapuudusest“ rääkides mõeldud ainult neid talupoegi, kellelt mõisnikud olid kohad ära võtnud alles viimaseil aastail. Nagu nägime, ei tegelnud A. Peterson sellal üksnes peremeeste muredega, vaid ka sulaste ja vabadike omadega, kes vajasisid hädasti maad, et „inimese viisil“ elada.

Nagu eespool nägime, levis riigimõisate maa sulastele ja vabadikele jaotamise mõte peamiselt riigimõisate talupoegade hulgas. Kuid vähem terav polnud see küsimus ka eramõisate alal. Eramõisate talupojad moodustasid Lõuna-Eestis 80,2% riigi- ja eramõisate talurahva üldarvust

⁴⁴ Sealsamas, l. 105 ja 106; Loodi sulaste eestikeelse palvekirja lõppu on pliiaitsiga kirjutatud: „ka hea melega olleksime rahhul kui meie ni sugguse seatussed ka saaksime kui venne maal on“, milline lisand aga venekeelses tõlkes puudub (ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 26; venekeelne tõlge l. 23—25).

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4006, l. 82—85, 90, kavandi lõpposa, kus nõudmised olid kokku võetud 24 punktis, on H. Kruus avaldanud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1933, nr. 3, lk. 157—159.

⁴⁶ Sealsamas, l. 91: „dass wir alle von ihnen bereits eingezogenen Gesindestellen zur Abhilfe unseres drückenden Landmangels zurückerhielten.“

(Viljandimaal ligi 79%).⁴⁷ Vastavalt sellele oli ka maatuid eramõisate alal kokku umbes neli korda rohkem kui riigimõisate alal; nende kõigi varustamine riigimõisate maade arvel oli muidugi võimatu. Pealegi oli 1860-ndail aastail talurahva hulgas veel väga tugev oma valda kuuluvuse tunne — mitte „võõrastel”, vaid oma valla inimestel oli õigus oma valla ja mõisa maadele. Vastavalt sellele pidi valla maatuid varustatama oma valla ja mõisa maade arvel. Neil põhjustel tuligi eramõisate alal maatameeste maavajaduse rahuldamiseks otsida teist võimalust; see leiti juba varem mõisastatud maade tagasinõudmise näol. Selle mõtte pooltajaks, võib-olla koguni algatajaks, oli A. Peterson. Mõisastatud maade tagasinõudmine jäeti küll 1864. a. kollektiivmürgukirjast välja, kuid aasta hiljem anti sellele täiesti konkreetne kuju. Seda programmilist nõuet toetasid mitte ainult sulased ja vabadikud, vaid ka peremehed. Samuti vastas see talurahva hulkade sügavalt juurdunud õiglustundele, mille kohaselt maa kuulugu sellele, kes ta oma tööga on viljakandvaks muutnud ja kes teda ise harib.

Viljandimaa 11 kogukonna (Viljandi, Puiatu, Päri, Sürgavere, Olustvere, Navesti, Lõhavere, Uue-Võidu ehk Karula, Soosaare, Eistvere ja Suure-Kõpu) kollektiivpalvekirjas 15. veebruarist 1868 on see nõudmine uuesti esitatud. Palvekirja punktis 5 avaldatakse soovi, et „talumaa puuduse pärast kõik maksukohustuslikud maad, mis mõisnikud on ära lõiganud mõisa kõlvikute juurde üle valitsuse poolt lubatud kuuenda osa, samuti ka kõik maksukohustuslikud maad, mis mõisnikud on seadusevastaselt müünud linnakodanikele (мещанам), kaupmeestele või teistele mittetalupojaseisusest isikutele, viivitamata tagasi antaks talupoegadele”.⁴⁸ Nagu näeme, on siin mõisastatud maade tagastamise nõuet tunduvalt piiratud sellega, et tunnustatakse mõisniku õigust kvoodimaale, seevastu on aga tagasinõutavate maade ulatust „seadusevastaselt müüdüd” talude osas laiendatud mittetalupojaseisusest isikutele.

Maatute küsimuse lahendamise nõue on siin sõnastatud teatud määral tagasihoidlikumalt. Kuigi 11 kogukonna kollektiivpalvekirjas rõhutatakse maatameeste suurt hulka — kuni $\frac{3}{4}$ talurahvast — rohkem kui üheski varasemas ühispetsisioonis, piirdatakse punktis 7 siiski üksnes palvega, „et kõrge valitsus võtaks oma heaksarvamisel tarvitusele miniged korraldavaid abinõusid vaeste õnnetute pöpside ehk maata talupoegade äärmiselt kurva olukorra parandamiseks”.⁴⁹ Seega polnud siin viimast isegi seotud mõisastatud talumaade tagastamise nõudega, mis oli fikseeritud punktis 5, samuti ei osutatud võimalusele varustada maatuid neile maatükkide jagamisega riigimõisatest. Viimase nõudmise puudumine on ehk seletatav sellega, et kõik kõnesolevad 11 kogukonda olid eramõisate vallad.

See kollektiivpalvekiri jäigi viimaseks suuremaks maatute ja peremeeste ühispöördumiseks tsaari poole. Nii oma programmi kui ka taktika poolest oli ta vahetuks jätkuks 1865. a. novembrikuu palvekirjade-aktsioonile ja ühtlasi sedalaadi ühisürituste viimaseks avalduseks.

Nähtavasti seoses selle kollektiivmürgukirja organiseerimisega esitasid tsaarile eraldi palvekirja ka kahe naabervalla, Suure-Kõpu ja Sürgavere vabadikud. Nende palvekiri on dateeritud 30. jaanuariga 1868, niisiis paar nädalat enne 11 kogukonna kollektiivpalvekirja. Temas kirjeldatakse, kuidas Suure-Kõpu ja Sürgavere maatameeste olukord on vii-

⁴⁷ Arvestus on tehtud andmete põhjal, mis leiduvad Fr. v. Jung, Material I, tabel I b.

⁴⁸ KM KO, f. 69, m. 18, s.-ü. 17, l. 4.

⁴⁹ Sealsamas.

mastel aastatel veelgi halvenenud,⁵⁰ mille tõttu nad on sunnitud paluma tsaari seda parandada. Seega piirduakse siin sama üldise sooviga, nagu 11 kogukonna ühises palvekirjaski, esitamata konkreetset maajagamise nõuet.

Hiljem selgus kohtulikult juurdlusel selle palvekirja valmimise käik, mis pakub huvi selle poolest, et ta näitab, kuidas peremeestest koosnev vallavalitsus ja vallakohus pidid arvestama rahva enamiku taht. Suure-Kõpu vabadikud olid ühe vallakohtuistungi puhul (nähtavasti 1867. a. veebruaris) tulnud vallaeestseisja Andres Eckbaumi juurde ja avaldanud soovi saata tsaarile palvekiri nende raske olukorra kohta. Kuna Eckbaum ei julgenud oma vastutusel sellist koosolekut kokku kutsuda, soovitanud ta tuua vallavanemalt, kes parajasti oli haige, kirjalik nõusolek.⁵¹ Vallavanem Peet Aman kirjutaski Eckbaumile, et „tallitage need asjad õiete ärra... arvage keik ühhes koos keik asjad üleültse järgi ja arvade keik suurema hulga tahtmist (sõrendus minu — A. V.)”.⁵² Koosolekul kiideti palvekirja saatmise kavatsust heaks. Palvekirja oli sulaste palvel koostanud Suure-Kõpu vallavolikogu liige Jaan Juhkam,⁵³ puh-tandi kirjutas ja võttis sellele vallavanema abide ning vallakohtu esistuja ja liikmete allkirjad vallakirjutaja Gustav Petermann.⁵⁴ Sürgaveres seevastu ei toimunud mingit üldist ametlikku koosolekut. Siin olid üksikud vabadikud palunud vallavanemat ja tema abisid saata tsaarile palvekiri, mida need aga nähtavasti ei nõustunud tegema. Siis tulid nende juurde vabadikest vallavolikoguliikmed juba valmis palvekirjaga (ilmselt Suure-Kõpu vabadike omaga), millele vallaametnikud nõustusidki alla kirjutama.⁵⁵ Peterburis tõlkis palvekirja vene keelde kooliõpetaja T. Dankmann.⁵⁶

Selle palvekirja valmimisel näeme vabadike aktiivset osa, samuti nende taktikat: taotleda palvekirjale suurema mõjuvuse saavutamiseks vallavalitsuse ja vallakohtu toetust. Sama taktikat püüdsid sulased ja vabadikud kasutada ka oma hilisemates aktsioonides.

See, et vallaametnikud olid hakanud vabadike esindajateks, ärritaski kohalikke võime eriti. Liivimaa kuberner tegi Pärnumaa IV Kihelkonna-kohtule ülesandeks korraldada juurdlus ning selgitada, kuidas vabadikud volitasid allakirjutanuid nende nimel palvekirja saatmisele, ja kui selgub, et nad pidasid selleks koosoleku, siis talitada niisuguse eeskirjadevastase koosoleku pidamises süüdlastega seaduste järgi. Suure-Kõpu vallakohtu liikmetele aga kästi avaldada vali noomitus, kuna nad olid end seadusvastaselt seganud nende pädevusse mittekuuluvatesse asjadesse.⁵⁷ Täites kubeneri korraldust, mõistis kihelkonnakohus Sürgavere vallavanema Jüri Tommuski (Ommucki) kaheks päevaks aresti, igauht tema kolmest abist aga karistati 5 rublaga.⁵⁸ Suure-Kõpu kolme valla-kohtumeest karistati igauht 3 rubla rahatrahviga.⁵⁹ Sürgavere valla-
vanema abid esitasid ebaseadusliku trahvimise puhul edasikaebuse Pärnu

⁵⁰ Vt. lk. 120 ja 121.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 932, nim. 1, s.-ü. 395, l. 6.

⁵² Sealsamas, l. 9 (kiri 24. veebruarist 1867).

⁵³ Sealsamas, l. 11.

⁵⁴ Sealsamas, l. 12; vrd. l. 6.

⁵⁵ Sealsamas, l. 6.

⁵⁶ Sealsamas, l. 3.

⁵⁷ Sealsamas, l. 1 (kiri 27. märtsist 1868).

⁵⁸ Sealsamas, l. 6 (otsus 25. aprillist 1868). Otsuses on küll märgitud 3 rubla, kuid nagu hilisemast asjaajamisest selgub, oli rahatrahv 5 hõberubla vallakassa heaks (vt. ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1473, l. 1 ja 2).

⁵⁹ ENSV RAKA, f. 932, nim. 1, s.-ü. 395, l. 12 (otsus 18. juunist 1868).

kreisikohtule,⁶⁰ kus see aga tähele panemata jäeti ja kinnitati kihekonna-kohtu vastav otsus.⁶¹ Toimikus ei leidu aga mingit otsust Suure-Kõpu vallaametnike asjus, kes olid lubanud ära pidada maatameeste koosoleku ja viimaste nimel ka alla kirjutasid.

Mõte, et maatute küsimus eramõisates tuleb lahendada mõisamaade arvel, ei vaibunud, kuigi Põhja-Viljandimaa peremehed juba 1868. a. alguseks muutusid selle programmipunkti suhtes tagasihoidlikumaks. Nimelt samal ajal, kuid Suure-Kõpu ja Sürgavere vabadike palvekirjast mõnevõrra hiljem, on Liivimaa kubeneri kantseleisse saabunud palvekiri, milles Lõhavere valla talusulased taotlesid mõisa kvoodimaa jagamist nende vahel.⁶² Seega siis samal ajal, kui 11 kogukonna ühispalvekirjas tunnustati mõisniku õigust kvoodimaale, leidsid talusulased oma iseseisvas palvekirjas, et see talupoegadelt ära võetud maa peaks jagatama neile, maatutele.

*

Eespool käsitletud sulaste ja vabadike palvekirjades ei esinenud nn. hingemaa, s. t. maa ühtlase ärajagamise nõudmist, mis 1840-ndail aastail oli olnud üldine kogu Lõuna-Eestis. Tuleb aga silmas pidada, et kõnesolevad palvekirjad, kuigi nad olid esitatud sulaste ja vabadike nimel, olid koostatud siiski koostöös peremeestega või paralleelselt nende palvekirjadega. Arusaadav, et sellises ühisürituses, mis kogu ulatuses oli suunatud mõisnike ja nende maamonopoli vastu, arvestasid maatud ja peremehed vastamisi üksteise huvisid ning seetõttu ei kajastunud siin samaaegselt arenevad vastuolud peremeeste ja sulastepopside vahel. Hingemaa nõudmine aga oli nüüd muutunud üksnes maatameestele omaseks erinõudmiseks, mida on võimalik jälgida ainult viimaste täiesti iseseisvate väljastumiste puhul.

Sulaste ja vabadike iseseisva võitluse varaseimaks keskuseks kujunes juba 1864. aastal Vana-Kariste vald Kagu-Pärnumaal. Siin kerkisid maatameeste iseseisva ürituse etteotsa talusulane Peter Raud⁶³ ja vabadik Hans Laos.⁶⁴ Sulaste saadikutena käisid nad juba 1864. a. suvel Peterburis ja andsid 23. juunil palvekirja tsaari kantseleisse.⁶⁵ Saamata sellele nähtavasti mingit vastust, võtsid nad sama aasta sügisel ette uue reisi pealinna,⁶⁶ kus keegi kantseleiametnik nende eneste poolt 180 sulase nimel koostatud palvekirja puhtalt ümber kirjutas (ja tõenäoliselt ka vene keelde tõlkis). Tsaarile andsid nad selle palvekirja üle 9. novembril, võttes A. Petersoni ettepanekul osa eesti talupoegade suursaatkonna audient-sist tsaari juures.⁶⁷

Novembris esitatud Vana-Kariste maatameeste palvekirjas kaevati mitmesuguste rõhumiste, eriti selle üle, et nii mõisarentnik kui ka talu-

⁶⁰ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1473, l. 1.

⁶¹ Sealsamas, l. 5 (otsus 6. juulist 1868); f. 932, nim. 1, s.-ü. 395, l. 14.

⁶² ENSV RAKA, f. 296, nim. 52, nr. 474 (toimik pole säilinud); f. 2054, nim. 1, s.-ü. 2934, l. 1. Nähtavasti polnud siin kvoodimaa enam rentnike käes, vaid juba liidetud mõisamaaga.

⁶³ Sündinud Vana-Karistes 14. aug. 1823, perekonna suurus 1866. aastal 6 inimest.

⁶⁴ Sündinud Vana-Karistes 26. jaan. 1828, perekonna suurus 1866. aastal 3 inimest. Dokumentides esineb korduvalt nimetus Laus, museas ka Halliste kirikuraamatus.

⁶⁵ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 8 (nende eneste andmeil, mis sisalduvad 1866. a. märtsikuust pärinevas uues palvekirjas).

⁶⁶ Nagu hilisematest materjalidest selgub, oli Vana-Kariste sulaste palvekirja viimiseist Peterburi 1864. a. sügisel osa võtnud ka sama valla vabadik Hans Soots (ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4130, l. 19).

⁶⁷ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4006, l. 43 (Raua ja Laose tunnistus ülekuulamisel Pärnu maakohtus 31. juulil 1865); sulaste arvu kohta vt. s.-ü. 4130, l. 19.

peremehed on ära võtnud seni nende kasutuses olnud maatükid, ja paluti kogu talumaa ühtlast ärajagamist sulaste ja peremeeste vahel. Kohalike võimude poolt teostatud juurdlusel püüti aga näidata, nagu oleksid Raud, Laos ja Soots õhutanud sulaseid maajagamist taotleva palvekirja saatmisele, kuid viimased polevat neid üldse volitanud esitama kaebusi „kohalike autoriteetide peale”. Nende „põhjemadatud” kaebused ja „seadusvastased” palved lükati Balti kindralkubeneri poolt kubeneri kaudu tagasi 1865. a. aprillis.⁶⁸

Vana-Kariste maatameeste esindajate seisukohti aitavad selgitada nende vastused ülekuulamisel, mis toimus Pärnu maakohtus 31. juulil 1865 seoses A. Petersoni kohtuasjaga. P. Raud ja H. Laos rõhutasid siin oma huvide lahkuminekut taluperemeeste omadest; just taluperemeeste peale nad tahtnudki kaevata. Kollektiivmürgukirja viis esimest punkti — seega peamised agraarõudmised — ei olevat üldse nende, s. o. sulaste huvides, tunnistas P. Raud. Erinevalt Rauast oli H. Laos aga nõus ka esimese punktiga. Ta oli ühelt peremehelt rentinud 5½ vakamaad maad, pidi selle eest maksma 20 rubla renti ja soovis seepärast, et rendi suurust vähendataks.⁶⁹ Mõlemad pooldasid kohtureformi, lootes saada kohtus peremeeste kõrval ka sulastele esinduse ning talupoegadele õiguse ajada kohtus asju eesti keeles ja kasutada advokaate. Nende erisooviks oli, et ka vallakohtutelt — kus istusid ju peremehed — võetakse ära õigus karistada ihunuhtlusega. Samuti soovisid nad vene keele õpetamist rahvakoolis, eestikeelse trükisõna õiguste laiendamist ning seda, et määrataks vene ametnikest komisjon eesti talurahva elu-olu parandamiseks.⁷⁰

Seega avaldus Vana-Kariste maatameeste esindajate vastuolu taluperemeestega selgesti juba 1864. aastal, mis neid aga ei takistanud reas üldküsimustes koos minemast.

Kuigi nende kaebused ja palved võimude poolt tagasi lükati, ei loobunud P. Raud ja H. Laos oma üritusest. Nende mõju maatameeste hulkaes laienes kiiresti. Halliste pastor iseloomustab seda oma vaenulikes tunnistustes Pärnu maakohtule 5. mail 1867. aastal järgmiselt:⁷¹ „Peter Raud on nagu Hans Laoski juba aastaid etendanud sulaste hulgas kihutaja osa (die Rolle eines Agitators) mitte ainult oma kogukonnas, vaid ka laiemas ümbruskonnas, petlikult neile ette rääkides, nagu oleks talle Peterburis kinnitatud, et neile riigi poolt hakatavat jagama hingemaad. Nii olevat keisri tahe. Kuid olevat tarvis seda kõrgematele kohtutele Peterburis jälle aegajalt meelde tuletada, et asi ei ununeks ega jäetaks Liivimaa ametiasutuste poolt kõrvale. Seepärast pidavat ta uuesti Peterburi minema ja kaitsma sulaste õigust (das gute Recht der Knechte vertreten).” Peter Raua mõju ja temast lugupidamine maarahva hulgas olevat sedavõrd suur, et üldiselt arvatavat, nagu oleksid kindralkuberner Baranov ja Pärnumaa III Kihelkonnakohtu eesistuja von Bock kaotanud oma kohad just Raua mõju ja kaebuste tagajärjel, kuigi viimane ise seda kuuldust ei olevat levitanud.

Ka Hans Laost iseloomustas Halliste pastor kui samasugust rahvakihutajat, kes hoiab maarahva hulgas ülal lootust, et riik neile tasutama ad hakkavat jagama. Oma mõju poolest jäävat ta aga P. Rauast maha. Viimase mõju levikule aitas kindlasti kaasa ka tema kirjutamis-

⁶⁸ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4130, l. 19 (refereeritud hilisemas Pärnu maakohtu otsuses 28. juulist 1867). 1864. a. palvekirjas esitatud nõudmisi refereerib lühidalt ka Liivimaa tsiviilkuberner Oettingen 17. dets. 1866 Viljandi sillakohtule saadetud kirjas nr. 11175 (vt. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2043, l. 2).

⁶⁹ Sealsamas, s.-ü. 4006, l. 43.

⁷⁰ Sealsamas.

⁷¹ Sealsamas, s.-ü. 4130, l. 8 ja 9.

oskus, mis 1860-ndail aastail isegi peremeeste hulgas oli veel vähene. H. Laos seevastu oli kirjaoskamatu (des Schreibens unkundiger).⁷²

Sulaste aktiivsusest Vana-Karistes räägib sealse riigimõisa rentnik C. J. Werncke. Enne 1866. aasta märtsikuud olevat kõik sulaste kokkutulekud toimunud ikka salaja metsades ja eemalasuvates kõrtsides, ilma et sellest mõisavalitsusele ette oleks teatatud.⁷³ Nendel nõupidamistel nähtavasti otsustatigi uuesti esitada maasaamise taotlus ja selleks kokku kutsuda esimene avalik sulaste koosolek, milleks hangiti mõisavalitsuselt luba.

Ülekuulamisel Pärnu kreisikohtus 18. juulil 1866 seletas P. Raud, et sama aasta märtsikuu algul peeti mõisavalitsuse loal ja vallakohtumehe Erma Endriku (Endrik Kihhu) juuresolekul kõigi Vana-Kariste sulaste koosolek, millest osavõtjaid oli 258. Koosolekul otsustati uuesti esitada palvekirja, milles taotleda maajagamist ja vajaliku ehitusmaterjali ning küttepuid saamist. Seejärel koguti reisiraha ning P. Raud ja H. Laos sõitsid Peterburi, kus esitasid vastava palve riigivarade ministrile. Palvekirja oli koostanud P. Raud ise ning kirjutanud sellele alla koos H. Laosega. Neid volitanud 258 sulase nimed oli ta kirja pannud juba koosolekul. Samal ajal koostas Raud ka mõningaid kaebepunkte sisaldava palvekirja, mille nad H. Laosega esitasid siseministrile. Selle palvekirja tõlkinud 3 hõberubla eest vene keelde keegi kantonist Gustavsohn, kelle juurde teda viinud üks Eestimaalt pärit olev madrus. Viimasega olevat Raud juhuslikult kohtunud pühapäeval eesti kirikus ja sattunud oma asjas nõu pidama.⁷⁴

Nendes kahes palvekirjas avaneb meile Vana-Kariste maatameeste nõudmiste programm. Põhilisemaks oli selles nõudmine, et Vana-Kariste mõisamaad jaotataks kruntideks ja antaks need sulastele rendile. Peale selle taheti saada õigust riigimetsast tasuta endale hoonete püstitamiseks üles töötada ehitusmaterjali ja lõigata küttepuid.⁷⁵

Vastavas Pärnu kreisikohtu arhiivifondis on säilinud P. Raua poolt 1866. aasta märtsikuu algul koostatud ja tema oma käega kirjutatud palvekirja, samuti koosolekust osa võtnud sulaste nimestik. See haruldane dokument heidab eredat valgust maatameeste tegelikele vaadetele ja soovidele tol ajal. Sõnastatuna talusulase enese poolt kajastuvad need siin ilustamata kujul, samal ajal kui palvekirja venekeelne tekst on kujunenud olulisel määral tõlkijast olenevalt.

Palvekirjas⁷⁶ näidatakse, et sulased — kõik enamasti perekonnainimesed — moodustavad valla rahvast suurema osa, kuid neil ei ole isegi lapikest maad, kuhu jalaga astuda. Maa aga on mõisarentniku ja taluperemeeste käes, keda sulased peavad alasti ja näljas teenima. Samal

⁷² ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 4.

⁷³ Sealsamas, l. 11.

⁷⁴ Sealsamas, l. 4.

⁷⁵ Need punktid sisaldasid riigivarade ministrile esitatud palvekirjas, kuid sama palvega pöördusid P. Raud ja H. Laos kõigi sulaste nimel Peterburis ka siseministri poole (ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 138 ja 139. — Balti kindralkubernerite kiri Liivimaa kubernerile 31. maist 1866, nr. 684). Vana-Kariste riigimõisa rentimise ja jagamise taotluse olid nad 180 sulase ja vabadiku nimel juba 14. juunil 1865. a. esitanud ka Balti kindralkubernerile.

⁷⁶ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 8. Palvekirja ise on järgmine:

„Palluwad kaks satigid 258 Perre innimeste nimmel Lihw-Lanti kubbermangusd Pärno kreisid ja Willanti makonnasd Wannakarriste wallasd tallo Rahwasd Peter Raud ia Hants Laos meie olleme nente waeste sullaste satigetud satigid ja olleme omma Hättälisse ello Päräsrd 258 Perre innimeste Päräsrd armo Palloma tulnud jubba kolmand korta Peterburgi meid on ühhes naise ja Lastega 903 Hinge need on need kellel ei olle mitte Pölto egga Heinamad egga setto ka kus nad jallaga woiwad astota sebärrasd olleme meie tulnud Palloma et se walla ja ka moisa ma saks nente meistehingete järrele mis wannakarriste Riwesjonin on et se moisa ja walla ma saks õigel wisil nente Hingete järrele jaggatud sebärrasd Pallome meie et moisa ma

ajal nõutakse sulastelt riigimakse, samuti kui neilt, kelle käes on maa. Ometi ei suuda mõisarentnik maad korralikult harida, põllumaana kasutada ega põldu vajalikult väetada, mille tõttu mõisamaa kvaliteet langeb. Sulased soovisid, et mõisamaa antaks veel 1866. aastal nende kätte, kellel sugugi põldu ei ole, töötades maksta sama kõrget renti kui praegune mõisarentnik.

Samal ajal sisaldab eestikeelne originaalpalvekiri maajagamise osas ka teise soovi, ja nimelt, et kogu Vana-Kariste talu- ja mõisamaa jagataks „õigel viisil“ kõigi revisjonis seisvate meeshingede järgi. Nagu nägime, esines see maa ühtlase ärajagamise ehk „hingemaa“ nõudmine juba Vana-Kariste sulaste 1864. a. palvekirjas. Ometi jäeti see soov vüüd riigivarade ministrile esitatud venekeelsest palvekirjast nähtavasti välja. Samal ajal aga lisati riigimetsast tasuta küttepuude ja ehitusmaterjali saamise nõudmine, mis eestikeelses tekstis puudus. Lisaks sellele avaldati eestikeelses palvekirjas soovi, et 1864. aastal tsaari nimele antud palvekirjad „seletataks ära õigel viisil“; tõenäoliselt sisaldus see soov ka venekeelses tekstis.

Palvekirja tekstile järgnevad kahel lehel Vana-Kariste sulaste nimed ühes vastava perekonnaliikmete arvuga. Nimestikus on 239 nime (mitte 258), perekonnaliikmetega kokku 861 inimest.⁷⁷ Sulase perekonna keskmise suuruse oli seega 3,6 hinge (7—8-liikmelisi perekondi oli 16, 5—6-liikmelisi 61, 3—4-liikmelisi 92, 2-liikmelisi 21).

Siseminister Valujevile 18. märtsil 1866 esitatud palvekiri sisaldas 5 punkti. Kahes esimeses punktis kaevati kihelkonnakohtunik von Bocki peale, et see kõrvaldanud „kindralkuberneri käsu ja talurahvakohtu otsuse“, millega Hans Laosele olevat kästüd tagasi anda temalt ära võetud varandus, ja lasknud H. Laose taluperemehe kaebuse põhjal, ilma et ta oleks asja uurinud, sügisel külmal ajal koos perekonnaga omavoliliselt vabadikukohalt välja tõsta. Paluti, et v. Bock kutsutaks isiklikult Peterburi vastust andma. Kolmandas punktis süüdistati Vana-Kariste vallakohtu liikmeid kohtuistungite ajal alkohoolsete jookide tarvitamises, mis avaldab äärmiselt kahjulikku mõju õigusemõistmisele ning mille tagajärjel vaesemad talupojad ei saa õiguskaitset. Neljandaks kaevati, et vallakohtunikud valiti 19. aprillil 1865 mitte häälteenamusega, vaid mõisavalitsuse äranägemise järgi. Ja lõpuks paluti, et Viljandi sillakohut kohustataks uurima sulase Johann (Jaan) Sootsi kaebust, keda mõisnik oli halvasti kohelnud ja kellele ei tehta õigust ning keda vallakohus oli koguni ebaõiglaselt karistanud.⁷⁸

saks sel 1866 nente sullaste kätte antud kellel Põlto suggogi ei olle sebärrasd et temma ei ioua setta õigel wisil arrita egga Põllo maks prugita einad ei joua ükski asta ärra tehia neet iäwad Pole ilma olte kUSD woib Polt Rammo sakt saias sebärrasd Lähhab se moisama santimaks ja meie waesed sullaset kuitaki ei saa Põlto meie tahhame setta Renti maksa mis Karli Wörnig [C. Werncke]. maksab ja meie Palio Rahwasd woime ello bittata ia rono tolli maksa ja meie walla Rahwas kissentame nälgä ja ma seisab wangis mõisa Rentnigu kähhen ja ka walla Perremeiste kähhen kes meile mitte maad ei anna et meie ennasd ka Põllusd woiks toita ja Ronotollu maksa waid meie Rohkemb jaggo Rahwasd Peame kes meie sullased olleme Peame neid allasti ja nälgas tenima ja Peame Palia hinge esd keig rono tollid maksa mis kohtote ia ka Rono Polesd meile Peäle Pannakse nisamma kui ned kelle käes wersti kauba ma on essimesd korta kui meie Peterpurgin käisinne siis antsime meie 23 junil kiriad keisri kantseler 1864 ja teisse kiria antsime 8 nowemreku Päwal 1864 ja olleme Pallonud selle kiriaga mis meie 1866 olle menesdri kätte annud et meile saks õigil wisil neet Palwe Kiriad ärra selletud mis enne on antud.”

⁷⁷ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 9 ja 10.

⁷⁸ ENSV RAKA, f. 952, nim. 1, s.-ü. 2043, l. 5—6 (venekeelne originaalpalvekiri) ja l. 7 (nähtavasti sillakohtus tehtud saksakeelne tõlge); f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 18 (palvekirja saksakeelse tõlke koopia); samade punktide kohta vt. lähemalt P. Raua seletused ülekuulamisel kreisikohtus 18. juulil 1866, l. 4 ja 5.

Nagu näeme, oli nende kaebuste teravik suunatud kohalike kohtuorganite, sealhulgas ka peremeestest koosneva vallakohtu vastu, kus sulased ja vabadikud ei saanud mingit õigust. Kuigi nõudmised selles küsimuses piirdusid teatud isikuile õiguskaitse palumise või väiksemate väärnähtuste kõrvaldamisega, tekitas see kaebus kohalikes võimumeestes suurt pahameelt. Seegi tsaari nimele adresseeritud palvekiri sai teiste eesti talupoegade palvekirjade saatuse osaliseks. Siseminister saatis ta Balti kindralkubernerile, too omakorda Liivimaa kubernerile.⁷⁹ Viimane tegi Pärnu kreisikohtule ülesandeks korraldada palvekirjas sisalduva 5 kaebepunkti suhtes juurdlus, eriti aga selgitada, kas kaebajad saavad tõestada, et 258 sulast on neid selleks volitanud, ning kes on palvekirja koostaja.⁸⁰

P. Raud ja H. Laos tunnistasid, et siseministrile esitatud palvekirja punktid olid koostatud teiste sulaste teadmata, välja arvatud p. 4 ja 5; esimene neist oli palvekirja võetud sulaste koosoleku üldisel soovil, teine aga J. Sootsi palvel.⁸¹ Pärnu kreisikohus ei arvestanud talusulaste tunnustusi,⁸² vaid eelkõige Kaubi mõisa omaniku, kihelkonnakohtunik V. von Bocki seletusi, milles tema kohta esitatud kaebused tunnistati läbini valelikeks ning kuritahtlikuks laimuks.⁸³ Vallakohtusse ja peremeestesse puutuvas kaebustes aga lepiti Vana-Kariste vallaametnike tunnustustega.⁸⁴ Ka H. Laose asjas asus kreisikohus peremeeste poolele.

Sulaste ja vabadike õiguste eest võitleja H. Laose juhtumise avaldub tüüpiliselt sellal, paljusid vabadikke tabanud elukorra muutus. H. Laos kasutas vabadikukohakest ühe taluperemehe maast, kuhu ta endale ise sauna oli ehitanud. Nähtavasti 1864. aastal ütles peremees Laosele selle maa kasutamise üles ettekäändel, et too ei maksvat renti ega tegevat päevi. Laos kaebas peremehe ülesütlemise pärast vallakohtusse, kuid seal lükati ta kaebus tagasi ega antud isegi edasikaebamiseks lubatähte. Laos nõudis elamu eest peremehelt 40 rubla, kui aga viimane polnud nõus seda maksma, otsustas vallakohus, et vedagu Laos saun minema. Laosel ei olnud aga ühtegi teist kohta, kuhu sauna uuesti püstitada. Vallakohus laskiski siis Laose sunniviisil välja tõsta.

Pärnu kreisikohus tunnistas kõik 5 kaebepunkti „põhjendamatuiks ja laimavaiks”⁸⁵ ning Liivimaa tsiviilkuberner tegi 17. detsembril 1866 Viljandi sillakohtule ülesandeks alustada palujate vastu kriminaaljälitamist. Mõni kuu hiljem andis Viljandi sillakohus omakorda asja üle Pärnu maa-kohtule,⁸⁶ kelle otsusega 28. juulist 1867 tunnistati P. Raud ja H. Laos süüdi Vana-Kariste sulaste teistkordses ässitamises valekaebuste esitamisele, ministrile saadetud palvekirjale omavoliliselt teatava hulga nimede märkimises ja palvekirjas ametiisikute kohta solvavate väljenduste tarvitamises ning nad mõisteti kaheks kuuks vangi.⁸⁷ Liivimaa Õue-

⁷⁹ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 138.

⁸⁰ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 1 (Liivimaa kuberner Pärnu kreisikohtule 18. juunil 1866).

⁸¹ Sealsamas, l. 4 ja 5.

⁸² Sulaseid, kelle nimel palvekirjad esitati, ei kuulatud üldse üle. Kui Raud ja Laos andsid vallakohtuliikmete joomise asjas tunnistajatena üles kolm sulast, siis üks neist koguni diskvalifitseeriti, kuna too olevat „kogu vallas tuntud varas, joodik jne.” (Sealsamas, l. 15).

⁸³ Sealsamas, l. 12 ja 13 (v. Bocki kiri 4. aug. 1866).

⁸⁴ Sealsamas, l. 14 (ülekuulamisprotokoll 22. aug. 1866).

⁸⁵ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 208 ja 210 (Pärnu kreisikohtu kiri Liivimaa tsiviilkubernerile 5. sept. 1866, nr. 1614; kontsept vt. f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 16).

⁸⁶ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4130, l. 1. Asjakäigu kohta Viljandi sillakohtus vt. f. 952, nim. 1, s.-ü. 2043, l. 1—4, 8—11.

⁸⁷ ENSV RAKA; f. 915, nim. 1, s.-ü. 4130, l. 19 ja 20.

kohus suurendas Raua ja Laose karistuse kolmekordseks⁸⁸ ning vastavalt sellele tehti Viljandi sillakohtule 1868. a. veebruari lõpul ülesandeks nad 6 kuuks vanggi panna.⁸⁹

Nii ränga karistuse määramine palvekirja esitanud talupoegadele oli 1868. aastal juba haruldane ning näitab, kuivõrd ohtlikuks kehtivale korrale pidasid kohalikud kohtu- ja võimuorganid rahvaagitaatorite P. Raua ja H. Laose tegevust.

Maatööliste ja taluperemeeste kasvavad vastuolud kajastusid Vana-Kariste sulaste ja vabadike väljaastumistes selgemalt ja teravamalt kui sellal kuskil mujal Eestis. Maa ühtlase jagamise (hingemaa) nõue oli suunatud ka peremeeste vastu. Samuti olid Vana-Kariste maatameeste esindajad P. Raud ja H. Laos esimesed, kes astusid välja peremeestest koosneva vallakohtu vastu, milles kehvadele ei mõistetud õigust, küll aga jagati ihunuhtlust, asendades selles asjas mõisnikke. Juba oma 1864. aasta palvekirjas kaebasid nad selle üle, et talusulaste hulgast ei valita kunagi kedagi vallakohtunikuks.

Palvekirjades esitatud nõudmised, eriti „hingemaa” taotlemine, tegid P. Raua ja H. Laose rahvaagitaatoritena laialt kuulsaks; seda enam vihatavaiks muutusid nad Vana-Kariste jõukate peremeeste silmis. On iseloomulik, et viimased püüdsid kohtus antud tunnistustes Raua ja Laose süüd suurendada, pörkamata tagasi isegi pettuse eest. Nii näiteks tunnistas Vana-Kariste vallakohus varem, et Laose elusaun kuulub temale, kuid vähem kui aasta hiljem kinnitasid vallakohtu liikmed Pärnu maakohtus, et saun, milles H. Laos elas, ei olevatki tema oma, vaid kuuluvat talule.⁹⁰

Veel enam, Vana-Kariste jõukad peremehed kartsid, et Raua ja Laose edasine tegevus ähvardab nende maavaldust ja odava tööjõu kasutamist. Seda kinnitab eredalt järgmine sündmus. 2. septembril 1866, pärast seda, kui kreisikohtunik oli lõpetanud tunnistajate ülekuulamise Raua ja Laose kaebuste asjas ning otsustanud kohtuliku juurdluse lõpetada ja selle tulemustest tsiviilkubernerile ette kanda, palusid Vana-Kariste vallakohtunik ja vallavanem, et neid veelkordselt ära kuulataks. Üksmeelselt taotlesid nad, et „kreisikohus teeks tsiviilülemlalitsusele tungiva esitise Peeter Raua ja Hans Laose eemaldamiseks kogukonnast või nende kahjutuks tegemiseks rahu ja korra huvides”.⁹¹ Seda tagaselja tehtud ettepanekut põhjendasid need jõukate peremeeste huvide esindajad sellega, et Raud ja Laos ei töötavat esiteks ise ning olevat selle tagajärjel oma varandusliku seisundi täielikult ruineerinud, teiseks põhjustavat nad oma kihutustööga nii kogu Vana-Kariste kui ka naaberkogukondade, kus nende kihutustöö samuti juba vastuvõttu olevat leidnud, möödapääsmatu hävingu, kuna sulased, elades Peeter Raua ja Hans Laose poolt neis petlikult äratatud lootusest maad, palke, küttepuid jne. saada, loobuvat töötamast ning anduvat logelemisele ja ümberhulkumisele. Kui nende sepitsusi ja kihutustööd õigeaegselt ei pidurdata, „ähvardavat olemasolevat korda suurim oht”.⁹²

⁸⁸ Sealsamas, l. 22—24 (Liivimaa Ouekohtu otsus 23. jaan. 1868, nr. 184, mille tsiviilkuberner kinnitas 1. veebr. 1868).

⁸⁹ Sealsamas, l. 26.

⁹⁰ Sealsamas, l. 11 (Pärnu maakohtu ülekuulamisprotokoll 15. maist 1867); vrd. aga ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 14 (Pärnu kreisikohtu ülekuulamisprotokoll 22. aug. 1866).

⁹¹ ENSV RAKA, f. 919, nim. 1, s.-ü. 1472, l. 15.

⁹² Sealsamas: „... weil diese beiden Leute nicht nur selber nicht arbeiteten, und dadurch in ihrer Vermögens Umstände völlig ruinirt seien, sondern durch ihre Wühlerien den unvermeidlichen Ruin des ganzen Alt-Karrishofschen Gemeinde wie auch der benachbarten Gemeinden, wo selbige auch bereits Eingang sich verschafft hätten, herbeiführten, indem die Knechte, der wegen ihnen vom Peter Raud und Hans Laos vor-

Vana-Kariste jõukate peremeeste huvid langesid maatameeste huvide kaitsjate kõrvaldamisel ühte mõisnike omadega.

Peremeeste ja sulaste vastuolude teravnemine Vana-Karistes ei olnud 1860-ndate aastate keskpaiku enam üksiknähtus. Nii näiteks kaebasid ka Taevere valla (Suure-Jaani khk.) vabadikud, et peremehed neid rõhuvad. Liivimaa kuberner aga jättis nende palvekirja 1867. a. sügisel tähele panemata ettekäändel, et see olnud esitatud seaduslikest instantsidest mööda minnes.⁹³ Vabadikud aga olid kaebuse esitamisest vallakohtule loobunud just selle pärast, et seal arutasid ja otsustasid asja samad peremehed, kelle rõhumise üle nad ju kaebasidki ja kellelt neil olemasolevate kogemuste põhjal oli asjata loota õigust.

Kui üks maatamees, Krimmi sõjast osa võtnud J. Teder tuli 26. aprillil 1868 Suure-Kõpu vallakohtusse maad nõudma, vahistati ta ja alustati tema vastu kriminaaljälitust, sest ta olevat vallakohtus jämedalt käitunud ning sillakohut „seakohtuks” sõimanud. Kuigi Teder kinnitas, et vallakohtu protokoll pole tema asjas õige, mõisteti ta Liivimaa Õuekohtu otsusega kolmeks kuuks aresti.⁹⁴

Peremeestest koosnev vallakohus hakkas nüüd külas muutuma kohapealseks kohtu- ja politseiasutuseks, mis hoidis vaos maatarahva hulki. Teravate kokkupõrgete tulemusena hakkasid kehvikud mõistma, et palumise ja kohtutelt õiguse otsimisega ei ole võimalik saada mingit abi. Seda seisukohta väljendas selgelt Sindi valla kehvik, mõisasatud talust välja aetud Ado Rosenlill, kes teiste juuresolekul öelnud tema oksjonil ära müüdud elumaja maha lõhkuma tulnud vallakohtunikule: „Meie olleme küll pallunud, agga kui palve enam ei aita, siis peame vasto hakkama, egga lasse ka koggoni omma maiasid mahha kiskuda.”⁹⁵

*

Eelnevas nägime, kuidas Eesti külas sai kapitalistlike suhete võidulepääsu aastail selgelt nähtavaks varjatud ülerahvastuse suurus ning kerkis teravalt üles maatameeste küsimus. Sulased, vabadikud ja teised maatud, kes Lõuna-Eestis moodustasid 72,5—84,3% külaelanikkonnast, hakkasid 1860-ndate aastate keskpaiku üha tungivamalt nõudma maad. Selle stiihilise liikumise esirinnas sammusid Viljandimaa ja Kagu-Pärnumaa maatamehed, kes võtsid osa ka selleaegsetest palvekirjade-aktsioonidest, tuues temasse maadejagamise nõude.

Sulaste ja vabadike maaga varustamiseks kujunesid sellal järgmised põhinõudmised: 1) kogu maa ühtlane ärajagamine, nn. hingemaa andmine, 2) mõisasatud talumaade resp. kvoodimaa tagasiandmine talurahvakogukonnale maatameestele jagamiseks ja 3) riigimõisamaade jagamine sulastele ja vabadikele.

Kõnesolevail aastail toetasid taluperemehed üldiselt sulaste ja vabadike nõudmist, et varem mõisasatud talumaad ja riigimõisamaad jagataks maatameestele. Samal ajal, kui sulased ja vabadikud kindlalt kuulusid talurahva mõisnikevastasesse ühisrindesse — mis 1860-ndail aastail jäi endiselt peamiseks —, hakkasid küla üha sügavama diferentseerumise tulemusel teravnema taluperemeeste ja maatöölise ning -kehvikute vastuolud. Need avaldusid eriti selgesti Vana-Karistes juba 1864.—1866. aas-

gespiegelten Hoffnung wegen Zutheilung von Land, Balken, Holz etc., lebend, das Arbeiten einstellen, und sich dem Bummeln und Umhertreiben eingeben, durch diese Umtriebe und Beregungen aber, falls selbigen nicht bei Zeiten gesteuert worden sollte, die höchste Gefahr für die bestehende Ordnung drohe.”

⁹³ ENSV RAKA, f. 296, nim. 50, s.-ü. 177, l. 310 (Liivimaa kuberner Pärnumaa IV Kihelkonnakohtule 20. sept. 1867, nr. 7209).

⁹⁴ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 4232, l. 2, 4, 10 ja 11.

⁹⁵ Sealsamas, s.-ü. 4185, l. 4 (Sindi vallakohtu protokoll 25. okt. 1867, nr. 143).

tail, kus sellal sulaste ja vabadike huvide kaitsjaina esile kerkisid P. Raud ja H. Laos. Peremehed kartsid nende tõeliste rahvaagitaatorite mõju ning nõudsid võimudelt Raua ja Laose kahjutukstegemist. Seega näeme maaküsimuse lahendamise programmis kajastumas küla süvenevat diferentseerumist: sulaste ja vabadike nõudmised läksid siin palju kaugemale kui talurentnikel, rääkimata kujunema hakkavast pärisomanike kihist.

1860-ndate aastate lõpul võime kapitalistlikult arenenumais piirkondades märkida küla ja mõisa vaheliste uute suhete kujunemises teatud stabiliseerumist. Teoorjuse kaotamine talumaal ja raharendile siirdumine, mõisamajapidamiste üldine üleviimine palgatöölise ja mõisa- resp. kvoodimaast maalapikesega varustatud põllutöölise kasutamisele, talumaal asuvate talumajapidamiste hoogustuv majanduslik iseseisvumine ja tihe seostumine turuga, jõukamate peremeeste tung talude ostmisele ja talurahvakogukonna omavalitsuse tunduv laienemine — kõik see näitab uute kapitalistlike suhete kindlustumist külas. Jõukamate peremeeste kiht oli osalt saavutanud selle, mida talupojad kollektiivpalvekirjades olid taotlenud, osalt aga pettunud selles tees, nagu talurahva laiemadki hulgad. Sobituses uutesse oludesse ja üha laiemale rakendades oma ettevõtlikkust, hakkas jõukam kiht teatud määral rahunema. Uute suhete kindlustumisega ongi peamiselt seletatav ajavahemikule 1864—1868 iseloomulike ühispalvekirjade-aktsioonide vaibumine sama kümnendi lõpuks.

Kuid sulaste ja vabadike laiadel hulkadel polnud rahunemiseks mingit põhjust. Nende võitlus maa eest, endale vähegi inimlike elamistingimuste loomise eest külas tugevnes järgnevatel aastatel. Seda teemat aga on otstarbekohane käsitleda omaette artiklis.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
21. I 1958

О ТРЕБОВАНИИ РАЗДЕЛА ЗЕМЛИ В ПЕТИЦИОННОМ ДВИЖЕНИИ ЭСТОНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА 60-х ГОДОВ XIX ВЕКА

А. К. Вассар,

кандидат исторических наук

Резюме

В 60-х годах прошлого столетия в эстонской деревне наблюдался интенсивный процесс становления капиталистических производственных отношений. Денежная рента, вытесняя отработочную, заняла господствующее положение, помещики стали все чаще прибегать к наемной рабочей силе; в южной Эстонии, начиная с 1864 г., приобретение крестьянами земли в собственность стало массовым явлением.

В связи с этим изменялись также характер и формы классовой борьбы эстонского крестьянства. До тех пор, пока крестьянство боролось прежде всего против барщины, оно выступало единым фронтом: в эту борьбу были втянуты как дворохозяева-арендаторы, так и безземельные крестьяне — батраки и бобыли. Но в дальнейшем, по мере развития капитализма в сельском хозяйстве, на первый план стало выдвигаться требование разрешения земельного вопроса вообще. Тогда-то и стало проявляться различное отношение дворохозяев и безземельных к решению этого вопроса. Дворохозяева стремились сохранить за собой те земли, которые находились в их пользовании, и освободиться из-под власти помещика. Основным же требованием батраков и бобылей стало требование раздела помещичьих земель.

С победой капиталистических отношений в сельском хозяйстве отчетливо выявились размеры скрытого перенаселения в эстонской деревне, остро встал вопрос о судьбах батраков и бобылей, которые составляли $\frac{3}{4}$ всего крестьянства южной Эстонии. В уезде Вильяндимаа, который в капиталистическом развитии шел впереди других уездов Эстонии, батраки и бобыли составляли даже 84,3 процента от общего числа

крестьян. Отсюда становится ясным, почему именно в Вильяндимаа в середине 60-х годов прошлого столетия росла активность этих слоев населения в борьбе за землю и создание минимально человеческих условий жизни.

Характерной формой классовой борьбы эстонского крестьянства против помещиков стало в тот период так называемое петиционное движение, которое получило распространение в первую очередь в Вильяндимаа.¹ В условиях тяжелого феодального гнета все крестьянство выступало в антифеодальной борьбе еще единым фронтом. Все слои крестьянства стремились к тому, чтобы вопрос о наделении батраков и бобылей землей был разрешен за счет помещичьих земель. Именно батраки и бобыли внесли в петиционную кампанию требование о разделе помещичьих земель.

Мысль о разделе земель государственных имений между батраками и бобылями возникла в 1864 г. в Хольстре (приход Пайсту), в Кыо (приход Пилиствере) и в Вана-Каристе (приход Халлисте). Среди бедняков южной Эстонии это требование вскоре завоевало большую популярность.

В своих петициях крестьяне Вильяндимаа выдвинули также требование о возвращении им земель, ранее прирезанных помещиками к мызным угодьям, видя в этом второй способ наделения землей безземельных крестьян. Это требование сформулировал крестьянский демократ А. Петерсон в проекте «великого прошения», составленного им осенью 1864 года. Но, по-видимому, под влиянием некоторых представителей умеренной интеллигенции, это требование не было включено в текст, представленный царю. В прошениях же батраков и дворохозяев, поданных в ноябре следующего года, этот пункт аграрной программы представлен со всей конкретностью.

Наряду с вышеназванными требованиями, среди батраков и бобылей в тот период было распространено и требование о равномерном разделе всех земель с целью получения так называемого душевого надела. Это требование было выдвинуто батраками волости Вана-Каристе в прошениях царю, поданных в ноябре 1864 г. и в марте 1866 г. В связи с этими прошениями широкую известность получили имена батраков из Вана-Каристе Петера Рауда и Ханса Лаоса. В этих самостоятельных выступлениях безземельных крестьян проявились противоречия между формирующимся сельским пролетариатом и сельской буржуазией. Требование равномерного раздела земель означало, что передлеу будут подлежать также и земли, находившиеся во владении дворохозяев. Рауд и Лаос были также первыми, выступившими против волостных судов, в которых бедняки не могли добиться правды, поскольку в этих судах заседали дворохозяева. Зажиточные хозяева Вана-Каристе предприняли шаги к тому, чтобы народные агитаторы Рауд и Лаос были изолированы властями. В результате их происков Лифляндский гофгерихт в начале 1868 г. приговорил Рауда и Лаоса к 6 месяцам тюремного заключения.

Итак, в программе разрешения земельного вопроса мы видим отражение социальной дифференциации, все более углубляющейся в эстонской деревне. А именно: требования батраков и бобылей заходили значительно дальше, чем требования арендаторов-дворохозяев, не говоря уже о начинавшей складываться прослойке хозяев-собственников. Однако основное место в 60-х годах прошлого столетия продолжала занимать общая борьба всего эстонского крестьянства против прибалтийско-немецких помещиков.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
21 I 1958

ANSPRÜCHE AUF LANDVERTEILUNG IN DEN PETITIONEN DER ESTNISCHEN BAUERN IN DEN 60-GER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

A. Vassar

Zusammenfassung

In den 60-ger Jahren des 19. Jahrhunderts ist für das estnische Dorf der Übergang zur kapitalistischen Produktion in der Landwirtschaft kennzeichnend. Anstatt der Fron wird jetzt die Geldpacht vorherrschend; auf den Gütern wird der Wirtschaftsbetrieb auf die Basis der Lohnarbeit umgestellt; in Südestland entwickelt sich der massenhafte Bauerlandverkauf. In Verbindung damit ändern sich Charakter und Formen des

¹ См. X. X. Круус. Петиционная кампания эстонских крестьян в 60-х годах XIX в. Из истории общественных движений и международных отношений. Сборник статей в память академика Евгения Викторовича Тарле. Москва, 1957, стр. 494—514.

Klassenkampfes der Bauernschaft. Solange das Bauernvolk vor allem gegen die Fron ankämpfte, ging es sowohl die Pächter-Gesindewirte als auch die Knechte und Lostreiber an. In dem Masse aber, wie mit der Entwicklung des Kapitalismus die Frage vom Landeigentum in den Vordergrund trat, stellte es sich immer mehr heraus, dass die wohlhabenden Bauern die Agrarangelegenheiten anders auffassten als die Dorfarmut. Im Interesse der Pächter war es, sich den Besitz ihrer bisherigen Bauernstellen zu sichern und die Verselbständigung ihrer Gesinde den Gutsherren gegenüber zu erlangen. Die Hauptforderung der Knechte und Lostreiber dagegen bestand in ihrem Anspruch auf die Verteilung der Hofsländereien.

In den Jahren, wo die kapitalistischen Verhältnisse die Oberhand nahmen, machte sich die latente Übervölkerung im estnischen Dorfe besonders spürbar; auch kam die Frage der Knechte und Lostreiber scharf zur Geltung. In Südestland bildeten diese durchschnittlich $\frac{3}{4}$ der ganzen Landbevölkerung; in Viljandimaa aber, wo die kapitalistische Landwirtschaft am fortgeschrittensten war, erreicht ihre Zahl sogar 84,3 v. H. So wird es uns verständlich, warum es gerade Viljandimaa war, wo um die Mitte der sechziger Jahre die Aktivität der Knechte und Lostreiber im Kampf um Grund und Boden und um einigermaßen menschenwürdige Lebensbedingungen stark anwuchs.

Die sogenannten Bittschriffsaktionen, die vor allem in Viljandimaa populär waren, bildeten damals eine der eigentümlichsten Erscheinungsformen des antifeudalen Klassenkampfes der Bauernschaft. In den beklemmenden Verhältnissen einer überlebten Feudalordnung trat damals das ganze Bauernvolk noch als Einheitsfront im antifeudalen Kampf auf. Dementsprechend suchte man gemeinsam die Befriedigung der Landansprüche der Knechte und Lostreiber auf Kosten des Hofslandes zu erlangen. Es waren damals gerade die Knechte und Lostreiber, die in den Bittschriften auf Verteilung des Gutslandes bestanden.

In 1864 wurde in Holstre (Kirchspiel Paistu), Kõo (Kirchspiel Pilistvere) und in Vana-Kariste (Kirchspiel Halliste) der Gedanke aufgeworfen, die Verteilung der domanialen Hofsländereien unter die Knechte und Lostreiber zu verlangen. Sehr bald wurde diese Forderung unter der Dorfarmut Südestlands recht populär.

Als zweite Möglichkeit einer Lösung der Landlosenfrage wurde bei den Bittschriffsaktionen der Bauern von Viljandimaa die Forderung aufgestellt, dass das früher dem Hofslande einverleihte Bauernland zurückgegeben werden sollte. Diese Forderung formulierte der Bauerndemokrat A. Peterson im Herbst des Jahres 1864 in seinem Entwurf der Generalpetition der estnischen Bauernschaft an den Zaren. Die endgültige Redaktion der kollektiven Denkschrift enthält aber diese Forderung nicht; wahrscheinlich wurde sie auf Antrag der gemässigten Gebildeten gestrichen. Die im November des folgenden Jahres verfassten Bittschriften der Knechte, Lostreiber und Gesindewirte bringen jedoch diesen Punkt des Agrarprogramms — die Forderung, die früher eingezogenen Gesindestellen unter die Landlosen zu verteilen — wieder voll zur Geltung.

Unter der Dorfarmut war damals auch der Anspruch auf gleichmässige Landesverteilung neben den bereits erwähnten Ansprüchen recht verbreitet. Diesen Anspruch formulierten die Knechte von Vana-Kariste in ihren Bittschriften an den Zaren sowohl im November 1864 als auch im März 1866. In Verbindung damit wurden die Namen der Bauernknechte Peter Raud und Hans Laos weit bekannt. Die letztgenannten Bittschriften, ein selbständiges Vornehmen der Knechte, spiegeln bereits die Gegensätze zwischen verdemem Landproletariat und der Dorfbourgeoisie wider. Die gleichmässige Landesverteilung unterstellte nämlich auch Verteilung der im Besitz der reicheren Bauern befindlichen Gesindestellen. Raud und Laos waren auch die ersten, die gegen das aus Gesindewirten bestehende, die Rechte der Dorfarmut verkennende Gemeindegericht die Stimme erhoben. Die wohlhabenden Bauern von Vana-Kariste bemühten sich denn auch, die Volksagitatoren Raud und Laos durchs Gericht unschädlich zu machen. 1868 verurteilte das Livländische Hofgericht die beiden Knechte zu 6 Monaten Gefängnis.

Hier sehen wir also, wie sich die fortschreitende Differenzierung der Bauernschaft in ihrem Agrarprogramm widerspiegelt: die Forderungen der Knechte und Lostreiber griffen viel weiter als die der Gesindepächter, geschweige denn der erstarkenden Schicht der Eigentümer. Im allgemeinen aber ist es der gemeinsame Kampf des ganzen Bauernvolkes gegen die deutschbaltischen Gutsbesitzer, der für das Estland der 60-er Jahre charakteristisch bleibt.